

Eigen koers

Naar aanleiding van Jolande Withuis' kunstenaarsbiografie van Jeanne Bieruma Oosting.

Hoe kon dit iemands echte wereld geweest zijn, vroeg ik me af, toen ik het boek uit had?

Jeugd in een adellijk, gefortuneerd milieu, de ontdekking van het prille talent, een groeiend besef kunstenaar te zijn. Dat het verlangen om te tekenen en schilderen niet te stuiten is. Dat onontkoombaar is dat je in opstand komt, omdat je onbegrepen, tegengewerkt en ondanks succesvolle resultaten door je vader miskend wordt. Dat je dan, om niet van de wijs te raken, je moet afscheuren van je milieu.

Dat ze zoveel narigheid en moeilijkheden wist te overwinnen.

Ik leerde de naam en het werk van Jeanne Bieruma Oosting kennen in Museum Henriëtte Polak in Zutphen. Hier trof mij het portret dat Joop Sjollema van haar schilderde in het Amsterdamse atelier bij het Oosterpark. Het oranje en keizerlijke geel, kleuren die de vloer van Jeannes werkplaats en haar ezel overheersen, het ultramarijn en hemelsblauw van haar jurk en op het schilderij dat ze onder handen heeft, alsmede in de achtergrond, tinten die met dat eerder genoemde goudachtige een prachtige harmonie opleveren. Ik heb lange tijd voor de afbeelding gestaan, ze raakte me.

Wie was Jeanne Bieruma Oosting? Een eerste antwoord trof ik in *Jeanne Oosting* (1975) door Hans Redeker, promotor van haar werk. Ik leende het van de bibliotheek van de

Rijksakademie. Op het dekblad zie je een warm "landschap bij Meudon," geschilderd in 1937, plein-air kunst zonder twijfel en een eerbetoon aan de kleuren, prachtig!

Redekers boek werd door Jeanne persoonlijk ingeleid: “Een schilder moet je zién” schrijft ze, en: “Terugkijkend op een lang leven zie ik, dat ik niet veel anders heb gedaan dan kijken, schilderen en tekenen en daar al vroeg mee begonnen ben.” (...) Mijn ogen zijn mijn tentakels.”

Haar ogen karakteriseert ze dus als haar belangrijkste tastorganen, haar instrumenten om de werkelijkheid te vangen; ogen - daar staat of valt alles mee en hiermee lijkt ze op één van haar grootste vriendinnen, aquarelliste Dora Esser – Wellensiek, wier man, de beeldhouwer Piet Esser, van een “kijkdier” sprak.

Nog enkele opmerkelijke zinnen uit die inleiding: “ Ik heb niet veel hoeven leren maar des te meer moeten afleren.” “Een kleur is niet een op zichzelf staand iets, een kleur wordt gemaakt door zijn bureu.” “Het zich begeven in het rijk der grafiek eist een kolossale discipline.”

46 jaar na Redeker, is er nu de kloeke biografie: ***Geen tijd verliezen. Jeanne Bieruma Oosting 1898 – 1994 door Jolande Withuis.***

Jeanne was het oudste kind van Adriana Janke barones van Harinxma thoe Slooten en Jan Bieruma Oosting, een Fries-aristocratisch milieu. Zij zou onvoorwaardelijk kiezen voor haar talent, voor het uitoefenen van een vak - de schilderkunst, de grafiek – wat een levensgroot conflict met haar familie betekende.

In dat kader denk ik over wat misschien het wezenlijkste van kunstenaars, van creatieve individuen is: hun rebellie, hun dwarsliggen, weerbarstig zijn, muiten, verzet plegen. Vingtig jaar geleden sprak ik de kunstschilder Caveto op zijn atelier: “Ik zat in het keurslijf van een

onderwijscongregatie, ” vertelde hij. “De broeders van Maastricht. Als ik even vrij was, schilderde ik, op den duur obsessief. Toen heb ik mijn schilderijen op het grasveld voor de Beyart, ons moederhuis in Maastricht, gegooid; peut erover en alles in brand gestoken. Ze stuurden me naar een psycholoog. “Die man *moet* schilderen,” zei hij.

Kortgeleden las ik een documentenverzameling gewijd aan Edouard Manet. Ook daarin stuit je op de *contramine*. Met zijn werk kwam hij, zoon van een magistraat in Parijs, in botsing met het bourgeois-milieu in de hoofdstad. Hoe geborneerd is niet gereageerd op *Le déjeuner sur l' herbe*? Het probleem was niet dat die voorste dame geen kleren aan heeft, welnee, schandalig was dat die twee heren er zo fraai gekleed bij zitten.

K. Schippers schrijft in ‘De ordening van het ogenblik’ over een expositie van Manets werken in het Grand Palais. Van het dwarse, het opstandige blijft, zo lijkt het, althans in Schippers’ ogen wat minder over: “Edouard Manet had niet de ambitie een revolutionair te zijn,” schrijft Schippers, “zijn eerste werk is regelrecht gebaseerd op, onder anderen, Tintoretto en Velasquez. (...) Toch zit er in dat eerste werk al een weerzin tegen een net strijklicht, een al te keurige schaduw. Manet moet er zin in hebben gehad om anders te werken dan de academische schilders, zij het zonder vooropgezet programma of theorie.” (CS, NRC-Handelsblad, 06051983). Daarentegen lijkt Georges Bataille zo ‘n voorzichtige formulering als die van Schippers niet te delen, hij schrijft dat Manet een “beeldenstormer was, een revolutionair tegen wil en dank, met alle schuldgevoelens die daarmee worden opgeroepen.” (H. van Galen Last in een tijdschriftenrubriek in NRC, juli 1983).

Jeanne Bieruma Oosting werd dus geboren “met een gouden lepel in de mond”, de biografie somt de uitgestrekte landgoederen en buitenhuizen op. Het werd als minderwaardig gezien als een baron of patriciër niet van de opbrengsten van zijn bezit kon leven en zijn brood moest verdienen met werk. Vader Jan Oosting werkte dan wel enige tijd als kantonrechter maar een serieuze betrekking was dat niet. En voor vrouwen van stand was werken al helemaal uit den boze: de moeder van Jeanne had geen opleiding en ook nimmer een beroep, sterker nog; het conservatieve deel van de natie waartoe we Jeannes ouders moeten rekenen huldigde de overtuiging dat kennis vrouwen onaantrekkelijk maakte. Nee, de ouders van Jeanne leidden het leven van de 19de-eeuwse landadel en voedden hun drie kinderen in die sfeer op. Tekenend voor dat opulente milieu is dat vermeden moest worden dat Jeanne in aanraking zou komen met arme kinderen en ongewenste denkbeelden, daarom kwam een onderwijzer aan huis. Behalve door hem werden adellijke kinderen voornamelijk opgevoed door gouvernantes en kindermeisjes.

Wat prikkelde de kindergen van Jeanne? Een toverlantaarn, het Chinese schimmenspel, prentenboeken met werk van Gustave Doré.

Met een tekenpotlood en een schetsboek zwerft de kleine Jeanne door de tuinen. Planten, vogels, insecten, reptielen en vissen intrigeren haar. Schetsboeken vol tekent ze met wat ze zoal op haar tochten tegenkomt en alles wat pootjes, schubben of veren heeft, zou later terugkomen in haar grafische werk. Van een tante krijgt ze een waterverfdoosje met acht napjes.

Jolande Withuis schrijft dat beschaafde, huiselijke creativiteit in adellijke kringen werd aangemoedigd. Een meisje werd gewaardeerd als het netjes kon borduren, aquarelleren en musiceren. Maar voor Jeanne werden tekenen en schilderen meer dan een brave liefhebberij. Bij haar groeide het verlangen er haar beroep van te maken; in de ogen van haar vader betekende het kunstenaarschap armoede, alcohol en ontucht.

Jeanne zocht de onuitputtelijke rijkdom van de zichtbare wereld, dat werd haar eigen koers.

Jolande Withuis noemt verschillende docenten die de jeugdige Jeanne inspireerden, onder anderen de bij een treinramp omgekomen Marianne Bleeker bij wie de olieverf aan bod kwam.

Nadat moeder de lievelingswens van haar dochter bij haar echtgenoot had verdedigd, mocht Jeanne in het najaar van 1915 haar intrek nemen in een gerenommeerde meisjescostschool in Bloemendaal. Hier zou ze talen leren én tekenles krijgen van een “echte kunstenaar.”

Meer en meer werd duidelijk dat Jeanne haar talent omarmde, misschien wel omdat haar vader dat niet deed. Ze was creatief, bleef dicht bij zichzelf, was liever authentiek dan gemakkelijk in de smaak vallend of populair.

In 1919 schreef Jeanne de gerenommeerde schilder Albert Roelofs; of ze bij hem op les kon komen. Jeannes moeder zond hem een map met werk van haar dochter ter beoordeling, en de grote Roelofs reageerde positief: “zonder twijfel temperament en talent.”

Roelofs, opgeleid onder andere in Parijs, portret-, interieur-, stillevenschilder, etser, lithograaf, bleek een formidabele leraar. Na enige gewenning werd “Mademoiselle Bieruma Oosting” Jeantje en “de vaderlijke Roelofs veranderde in Jeannes correspondentie van “mijnheer” in “de baas.”

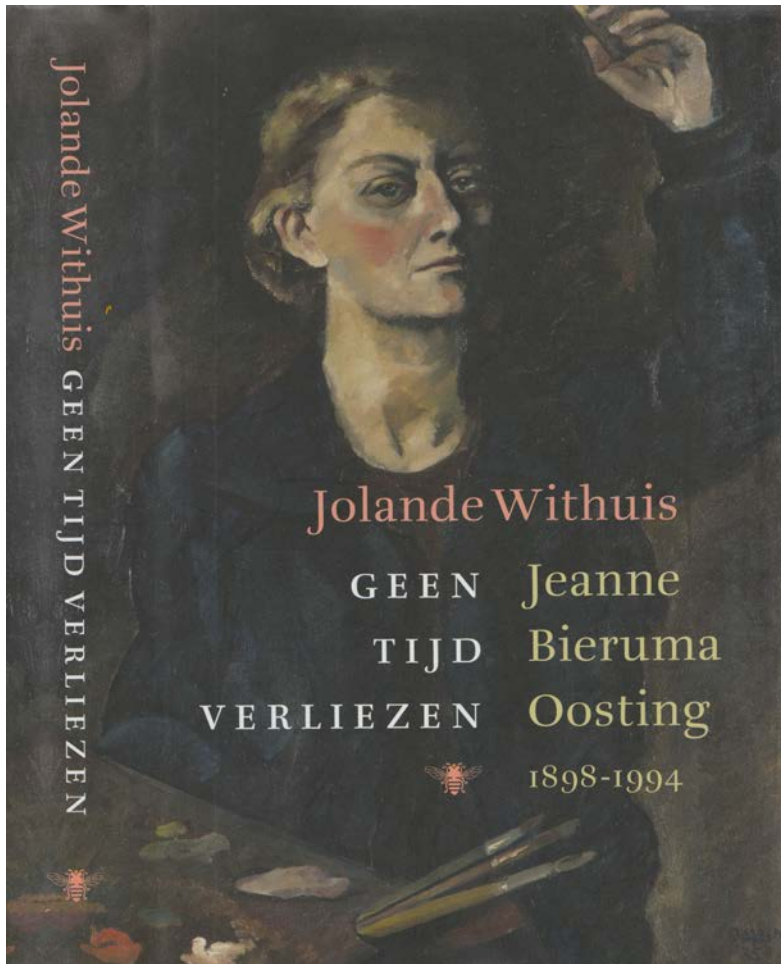
Ik kan me voorstellen dat door indringende verhalen van haar docent over Parijs bij Jeanne het idee is opgekomen ook daarheen te gaan. In de ogen van haar vader was ze echter mislukt; zijn dochter hoorde niet thuis in het frivole Parijs. Desondanks zette ze door, leefde enkele jaren in armoede, maar de Lichtstad maakte veel goed: de architectuur van de kerken boeide haar, en onder andere over de *Olympia* van Manet heeft ze in haar brieven enthousiast geschreven.

Bij het schrijven van de biografie heeft Jolande Withuis kunnen putten uit duizenden brieven en een plakboek met Jeannes herinneringen; terecht bestempelt zij vooral die correspondentie als “biografengoud.”

Eigenlijk kreeg Jeanne het in 1934 wat ruimer; haar vader gaf haar de beschikking over een pak effecten dat ze van een tante geërfd had. Toen kon ze in Parijs een atelierwoning huren.

Welke Nederlanders kwam ze hier tegen? Onder anderen Charley Toorop, Kees van Dongen, Wim Oepts en Joop Sjollema die een levenslange, belangrijke vriend voor haar zou worden, (zie het portret dat “Sjol” van haar schilderde op bladzijde 1). In de avond volgde ze colleges literatuurgeschiedenis, en over het bottenstelsel van de mens volgens Leonardo Da Vinci. Jeanne ging zelfs in een bordeel modelstudies maken.

In 1935 deed Jeanne voor het eerst mee aan de Jaartentoonstelling van de Société des Femmes Artistes Modernes, een breed podium voor vrouwelijke kunstenaars. Hier toonde ze een jaar later onder andere het indrukwekkende *Zelfportret in werkkiel* (olieverf), dat Withuis heeft gekozen als omslag voor de biografie, een echt kunstenaarsportret met palet en penselen. Withuis: “Jeanne was geworden wie ze wilde zijn en had haar hard bevochten overwinning op haar afkomst omgezet in olieverf.”

Op verschillende momenten in de biografie komt Jeannes hartstocht voor grafiek aan de orde. Een perfecte leermeester vond ze in Stanley William Hayter, één van de grootste grafici van de twintigste eeuw. Zelf formuleerde zij het zo: “Mijn ontwikkeling in Parijs schoot als een fakkel omhoog.” Jeanne kwam geregeld in Hayters Atelier 17, waar ook Giacometti, Miró en Tanguy werkten. In zijn ‘filiaal’ in New York ontving hij onder anderen Chagall, De Kooning en Rothko. Hayter’s grootste verdienste was dat hij experimenteerde met nieuwe technieken; hij legde bijvoorbeeld etsplaten niet een uur maar dagen in het zuur wat diepe groeven opleverde en daardoor kwam in het drukproces de inkt hoog op papier te liggen.

“Jeannes grafische oeuvre werd erkend als zeer vernieuwend en van een zeldzaam vertoonde kwaliteit,” aldus Jolande Withuis. Naar aanleiding van een recensie in *De Telegraaf* lezen we: “In haar grafiek onthulde Jeanne dat zich in haar innerlijk nog wel wat anders afspeelde dan je op grond van haar schilderijen en aquarellen zou vermoeden. Ze toonde een *intiemere kant van zichzelf*.” (curs van mij, GdB)

In het kleurkatern in de biografie zijn reproducties van Jeanne Bieruma’s werk opgenomen. Ik zou graag nr 23, de ingekleurde reliëfaquatint *Kwallen*, (1959) onder de loep willen nemen. Even ter verduidelijking: zowel het procédé als het resultaat worden ‘aquatint’ genoemd; bij een traditionele ets vallen vooral de *lijnen* op, maar bij een aquatint is de techniek zodanig dat *egale vlakken* ontstaan. Op bepaalde delen van de etsplaat wordt een harslaag aangebracht. Dit hars is bestand tegen het zuur dat gebruikt wordt om de tekening in te bijten. Door verschillende delen van een plaat af te dekken met vernis en overige delen langer te laten inbijten, kan men verschillende nuances verkrijgen.

Links zie je de afbeelding die Jolande Withuis in de biografie heeft opgenomen, zij verwijst hierbij naar de radiocursus van *Openbaar Kunstbezit* 1965, negende jaargang; de afbeelding die mij destijds hiervoor werd toegezonden heb ik er even bij genomen, hierboven rechts.

Zoals je bij vergelijking ziet, een iets andere afdruk dan links. Mij trof in het centrum van de bovenste kwal rechts het oog en toen moest ik denken aan Jeannes woorden in de inleiding van het boek van Redeker: "Mijn ogen zijn mijn tentakels." En tegelijkertijd herinner ik mij dan het woord "kijkdier" dat Piet Esser muntte, al gebruikte hij dit voor zijn vrouw, aquarelliste Dora Esser – Wellensiek. Het bovenste zeewezen is een **kijkdier**, vermoed ik. Mijn hypothese is dat dit dier in sterke mate verbonden is met het onderste; ik meen dat dit de moeder voorstelt die Jeanne vaak beschermd en verdedigd had, al was het dan ook weer niet zo dat ze bij conflicten met de vader "vierkant" achter haar dochter stond. En we mogen ook niet vergeten dat de barones haar dochter in brieven soms ergerniswekkend betuttelde. In de kleine kwal rechtsonder zie ik de vader die uit het beeld verdwijnt. In werkelijkheid heeft Jan Oosting in 1936 zelfmoord gepleegd, nadat hij zich jarenlang aan fraude had schuldig gemaakt. In de twee zeesterren tenslotte zie ik Jeannes broer en zuster; beiden waren haar wezensvreemd. Lot, Jeannes zuster was al op zeer jonge leeftijd op en top een freuletje, Jeanne was meer jongensachtig. Evenals de vader verdwijnen zij hier naar de rand van de biotoop.

Schrijven van een biografie is een veeleisend vak, dit werk absorbeert volledig. Invallen kunnen niet altijd worden gevolgd, dat is meer iets voor de romancier. Een biograaf brengt duizenden feiten bijeen, die moet hij of zij schiften en op zo 'n manier achter elkaar leggen dat de lijn of organisatie van een leven voorzover dat mogelijk is, helder wordt en zelfs wetenschappelijk onderbouwd. De biograaf kruipt in de huid van haar personage, vindt haar onderwerp sympathiek, irritant, soms beide, en en passant bedrijft zij psychologie, filosofie, in dit geval kunstgeschiedenis, ze beschouwt en beoordeelt.

In zo 'n impressie als de mijne hier kan uiteraard niet alles aan bod komen. Ik vergat bijvoorbeeld te schrijven dat Jeanne veel las: Carry van Bruggen, Louis Couperus, de

dichter Leopold, Annie Salomons die de lezer aanspoorde trouw te zijn aan zichzelf. Ik vergat ook aan te stippen dat Jeanne met onder anderen Charlotte van Pallandt de vrouwengroep voor beeldhouwsters en schilders oprichtte. Dat ze intieme vriendschappen had met Marianne Tellegen, met Josepha Mendels, Netty Nijhoff, Ida Gerhardt, Adriaan Roland Holst, Kees Verwey.

En verder dat Jeanne na haar moeders dood de beschikking kreeg over een enorm fortuin; ze kocht een huis in Almen.

Lees deze biografie, een formidabele prestatie vind ik. Jolande Withuis is een meester.

In het voorjaar en de zomer van 2022 besteden vijf Nederlandse musea aandacht aan Jeanne Oosting: Museum Belvédère, Heerenveen, Museum Henriette Polak, Zutphen, Museum Maassluis, Museum Staal (Almen) en Nobilis, centrum voor prentkunst, Fochteloo

En wat is na lezing van *Geen tijd verliezen* het wezen van de schilderkunst voor mijzelf? Meer dan ooit zou ik als ik schilder of tekenaar, zichtbaar willen maken wat nog nooit iemand zo zag. Een wijnrode badjas, de ogen van mijn kleindochters Lune en Vesper, onze achtertuin met weelderige bloemen, een sieraad op de trui van Janny, poes Baldr van Pauline en Koen, collega's van Heracles in de oude verhalen waar Mathieu en Tessa alles van weten, kleinzoon Koen die uiterst precies in zijn schetsboek een dierentuin tekent, een ontwerp of markante gedachte van Thomas. Ik mag wel opschieten, er valt nog veel te doen...